

Toch onderstelle daarom niemand, dat deze herdruk op onze volgreeds den ijk poogt te zetten van éénig geldende of alleen rechtzinnige uiteenzetting der antirevolutionaire leer.

Zulk een beweren toch zou, op politiek gebied, zichzelf weêrleggen en, met het oog op de realiteit, belachelijk zijn.

Veeleer stelt de schrijver niemand dan zichzelf voor wat hij neêrschreef aansprakelijk; behoeft het wel niet gezegd, dat de aaneensluiting van de Kiesverenigingen op het „Program”, en niet op deze toelichting, moet volgen; en begrijpt ieder, dat zoomin onze als eenige andere Staatspartij ooit een allen in alles beredigende en daardoor in alles bindende détailformuleering van haar beginselen ook maar zou kunnen geven *).

Indien de hoofddenkbeelden van het „Program” zelf maar beleden worden, verblijve dan ook aan een ieder onzer geestverwanten het onverkorte recht, om in de uitwerking er van „zijns eigen wegs” en dus c. q. ook een geheel anderen weg dan wij te gaan. Mits hij ook op zijn standpunt zich dan slechts de moeite gunne, die wij op het onze namen: t. w. om voor vriend en vijand rekenschap te geven van den grond waarop hij zijn beginselen rusten doet; van den samenhang dien hij weeft tusschen die beginselen en zijn inzichten over de hoofddeelen van het Staatsbeleid; en van den trant waarin hij zich de practische toepassing van zijn beginselen denkt.

Niet dat men anders, maar dat men willekeurig, en dus onredelijk, zou oordeelen, komt ons ongeoorloofd voor. Alleen het „stat pro ratione voluntas” mag op geen terrein van wetenschap, dus ook niet op dat der Staatskunde, toegelaten.

Maar voor het overige blijve de vrijheid van beweging een iegelijk onterlet.

Zelfs kan een blijvende schakeering onder ons (gelijk onder alle Staatspartijen) recht op zelfstandig bestaan erlangen, en door critiek ons veelszins baten; zoodra men maar eens voorgoed aflaat van het pogen, rechts om conservatieve, of links om radicale denkbeelden, zonder zweem van organisch verband, zonder bewijs van antirevolutionaire herkomst, of ook zonder schijn van hoogere wijding, rawelings te koppelen aan het beginsel dat ons allen saâm heilig is, en dus op aller naam staat geboekt.

Immers, steeds is door ons de stelling gehandhaafd, dat we niet tegenover de liberalisten of conservatieven, maar dat we tegenover beiden saâm; als staande bij staatsrechtelijk op den bodem der revolutie; met ernst en bestlistheid positie nemen. Hieruit echter volgt dan ook, dat, gelijk zich op het terrein der revolutie een schakeering vertoonde, en vertoonen moest, van mannen, die het meer met den Staat hielden (conservatieven), en van anderen die meer op de Maatschappij steunden (liberalen); er zoo ook op ons, daar tegenover liggend, erf, zich van lieverleê een

*) Zoo b. v. weet ieder, dat de H.H. Prof. Gratama en Jhr. Mr. De Savornin Lohman liefst elk denkbeeld van een publiekrechtelijk karakter der Kerkgenootschappen opzij zagen gezet, (Cf. Gratama, *Verband tusschen Godsdienst en Recht*, Prot. Bijdragen, 1872 en '73; en De Savornin Lohman, *Gezag en Vrijheid*, p. 235 en volgende) waaraan wij vasthielden. Weet men, omgekeerd, dat enkele juristen onder ons nog altijd meer tot de monarchische opvatting van Von Stahl overhellen, dan tot onze meer Calvinistische zienswijze. En weet men ook, dat op koloniaal terrein in en buiten de Kamer door enkelen onzer geestverwanten meer conservatieve denkbeelden worden beleden.